

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ћупић, др Егон Феќете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ
(Београд)

ЛЕКСИЧКЕ И ОНОМАСТИЧКЕ ПАРАЛЕЛЕ ИЗВЕДЕНЕ ИЗ КОРЕНА *МАQ-

У раду се жели показати да ономастички апелатив *мочвара* није сложеница од основе *моч-* и неке хидронимске основе **вар-* и да ономастичка лексика нашег говора не садржи топониме типа *мочвар*, *мочвара*.

Од старе индоевропске основе **maq-*, која значи *влажно*, *мокро*, развиле су се варијанте *мак-*, *мок-*, *моч-*. Ове основе су познате словенским језицима. Оне образују апелативску лексику из које се формирају деривати који чине свој лексички круг са истим семантичким вредностима. С друге стране, ови апелативи остварују у потпуности своју функцију преузимањем улоге ономастичких апелатива. У њима основно апелативско значење *влажно*, *мокро* постаје конкретно и трајно обележје назива терена, јер и сам терен таквог квалитета условљава то именовање.

Из основе *моч-* развијени су облици који скрећу на себе пажњу језичких посленика. То су лексеме *мочар*, *мочвар* и *мочвара*. Друга и трећа су присутне само у српском, хрватском и словеначком језику од свих словенских језика. За лингвисте су оне интересантне са два становишта — грађења речи и лингвистичке географије.

У својој Географској терминологији Шиц¹ облике *мочвар* и *мочвара* сматра сложеним и, на основу коришћеног материјала, мисли да се у топонимији не налазе: „*Močvir* m.G. *močvira*, dial. 'Sumpf, Morast' (Nemanić). Das Wort kommt aus dem Slovenischen (*močvir*). Wohl aus *močь + *vir* ... Mit Beibehaltung des *v* dann auch dial. *mǫčvār* G. *mǫčvāri* f., ferner *mǫčvara* f. 'Sumpf', sloven. *močvāra* 'dass' ... während die Komposita *močvir*, *mǫčvār* usw. toponymisch nicht nachzuweisen sind.“ (стр. 63).

Речно име *Пљовара* аутор терминологије такође сматра сложеним, па се при њеном објашњењу ослања на лексему *мочвара*. По њему је хидроним *Пљовара* контаминација члана *вар* из *мочвара* и *пљо-* из *пљоштара*: „Hierher auch *pljòvara* 'grosser Pfuhl' (in Serbien), auch FIN

¹ J. Schütz, Die geographische Terminologie des Serbokroatischen, Berlin 1957.

Pljòvara (in Slavonien). Diese können als eine Kontamination aus *moč—vara* + *pljòštara* erklärt werden (vgl. s. v. *močvir*).“ (под *plòšta*, стр. 64/65).

Запажамо да Шиц издваја *-вар* као део речи који уноси своје значење те тиме апелатив добија статус сложене речи.

У Географској терминологији Толстоја² налазимо мишљење да сложене речи *мочвир*, *мочвар*, *мочвара* имају у функцији другог члана извесну хидрографску основу **virь*, **varь*³. У наставку пише: «Бедность материала не позволяет нам четче определить изоглоссы двухосновных словообразовательных моделей, которые, видимо, на словенской и сербскохорватской штокавской территории наслаиваются друг на друга. На важность разграничения этих двух типов указал мне О. Н. Трубачов.» (стр. 151). Аутори верују да би потпунији материјал омогућио успостављање изоглоса ових двају типова и њихово семантичко разграничење.

Потребно је упознати се са богатим лексичким и топономастичким материјалом како бисмо могли да понека од питања везаних за апелативе *мочар*, *мочвар*, *мочвара* мало разјаснимо. Овом послу се приступило на тај начин што је проучен језички материјал, и то говорна лексика, топонимија и микротопонимија, из источне зоне штокавске језичке територије, зоне која покрива дијалекте Призренско-тимочки, Косовско-ресавски, Шумадијско-војвођански.

Анализа материјала започета је од основних лексикона нашега језика: Вуковог Рјечника, Рјечника Југославенске академије, Речника Српске академије наука и уметности. У њима се уз поменуте апелативе налазе следећа значења:

МОЧАР — влажно време (Вук, Рј.); мочвара (РСАНУ); блато, каљуга (РСАНУ).

МОЧВАР — мокрина, влага (РЈАЗУ); мочвара (РСАНУ); мочар, благо, каљуга (РСАНУ).

МОЧВАРА — бара, локва (РЈАЗУ); земљиште натопљено водом, баруштина (РСАНУ); влажно, подбарно земљиште (РСАНУ).

Грађа за речник САНУ, и штампана и она која није још искоришћена (материјал оних слова која тек треба да буду обрађивана), показала је да су ове три лексеме потврђене примерима из књижевности, мање из стручне литературе. Потврда из збирки речи, из народних говора — нема. Покушај да се пронађу ове речи у дијалектолошким радовима СДЗБ-а није уродио плодом. Забележен је апелатив *мдчвар* у говорима Шумадије у селу Врбица⁴. То значи да се *мочвара*

² Н. И. Толстой, Славянская географическая терминология, Москва 1969.

³ „Как видно из примеров, в с.-хорв. и словен. представлены, помимо суффиксальных образований типа **моч-арь*, **моч-урь*, **моч-ава*, и сложения типа **моч-вирь*, **моч-варь*, где вторым компонентом служит известная славянская гидрографическая основа **вирь*, **варь*...“ (Н. И. Толстой, и. д. стр. 151).

⁴ С. Реметић, Говори централне Шумадије, СДЗБ XXXI, Београд 1985, стр. 68. и 244.

осећа, а тако је и документовано, као литерарна реч, али је присутна и у контакту, у говорној речи.

Међу питањима у Упитнику за дијалектолошки атлас⁵ нема питања: Како се зове земљиште под водом, подводно или поплављено земљиште? — на које би се могао добити одговор — *мочвара*. У Упитнику се налазе, међу многобројним, и ова питања: Како се зове место у реци где се вода окреће; како се зове дубоко место у потоку, реци; како се зове удубљење на путу испуњено водом? Упоредени одговори на ова три питања у 70 пунктова у Србији готово су једнообразни: *вир*, *вртлог*, ређе *вртеж*, *коловрт*; *вир*; *локва*, *бара*.

Проучен је велики број ономастичких радова који се баве проблемима и анализом материјала са ове територије, као и обиман ономастички материјал. То су радови из часописа: Опоматолошки прилози, *Onomastica Jugoslavica*, Зборници радова са ономастичких конференција, Прилози проучавању језика (више од 50 радова), и топономастички материјал сакупљен на терену из 135 села. Ова теренска испитивања су обухватила готово целу територију Косова, велике оазе око Јужне Мораве, Нишаве, Тимока, Ужица, Шумадије, Баната, Бачке, Срема. У материјалу са тако великог простора нема топонима ни микротопонима *мочар*, *мочвар*, *мочвара*.

Прегледана је и микротопонимија из Српских етнографских зборника из крајева: Тимок, Белица, Лепеница, Неготинска Крајина и Кључ, Ресава, Смедеревско подунавље и Јасеница, Ужичка Црна Гора, Ибарски Колашин, Пољаница, Власина. И у овој многобројној грађи нема топонима од ових трију лексема⁶.

У хидронимији Србије нема апелатива *мочар*, *мочвар*, *мочвара* у функцији имена реке, потока. Консутовани су радови: Мишковић, Хидрографија ... Географски атлас Југославије, листови секција сливова Мораве, Дрине, Колубаре, Тимока, Дунава⁷. Исто тако нема хидронима са основом *Var-* који би нас навели на размишљање о евентуалној хидрографској основи. Такву основу *Var-* налазимо у руској хидронимији. О томе у раду Ф. Безлаја читамо: „...celo prevojna stopnja *war- k *euar(i)- je morda v ruskih hidronimih tipa *Var*, *Vara*, *Varja*, *Varna*, *Varno*, *Varma*, *Varka* in podobno. Preveč enostavno bi bilo pri vseh teh imenih izhajati iz slovenskega kauzativa *variti* k *vrěti*. Nimam pa možnosti, da bi sam natančneje preiskal ves ta ogromni imenski kompleks, ki mu slavistika dosedaj ni posvetila dovolj pozornosti.“⁸ (стр. 69).

⁵ Љубазношћу колеге С. Реметића користила сам материјал из Упитника за дијалектолошки атлас. Прегледала сам одговоре добијене из 70 села.

⁶ Радови су штампани у часопису Српски етнографски зборник у бројевима 55, 56, 47, 46, 34, 67, 6, 18.

⁷ Ј. Мишковић, Хидрографија независне кнежевине Србије, Београд 1880; Географски атлас Југославије, Загреб 1960.

⁸ F. Bezljaj, *Slovensko *ir̥jъ, *v̥r̥jъ in sorodno*, *Onomastica Jugoslavica* 6, Загреб 1976.

Код нас су позната три ојконима са морфемом *вар*: *Изварица*, *Варна*, *Варнице* (Именик места), које су у вези са речи *вѣр* — врста камена, вапно, креч.

Сазнали смо да у обимном материјалу из топонимије и микро-топонимије нема примера који би потврдили постојање старих апелатива *мочар*, *мочвар*, *мочвара*, што подразумева да нису сачувани у том слоју до наших дана. Пратећи у овом истом материјалу да ли ће се наћи на основу *вар-* у микроназивима, а да се у њима прозире значење *влаге*, *воде*, утврдили смо да нема таквих примера. И даље остаје не само неизвесна, већ и доста неуверљива претпоставка о евентуалном постојању овакве основе и њеној улози у формирању поменутих апелатива. Ово *вар* се не појављује ни као други члан сложених лексема ни у говорној лексици ни у топонимији.

Имајући у виду стабилност и постојаност старих апелатива који обележавају терен, а који се добро чувају у појединим зонама словенских говора, очекивала би се континуираност њиховог постојања и у оквиру микротопонимије Србије. А управо такво стање имамо у македонским говорима: „Старите апелативи: *валъ*, *вѣротъкъ*, *вредло*, *вѣртъль* ... *луџа*, *могџа*, *мочаръ-лъ* ... денеска можеме да ги сретнеме на македонската јазична територија, само како топоними...“⁹ (стр. 64). Да деривати основе *мак-* данас живе и у топонимији Македоније, и то у приличном броју, потврђено је у раду „Основата *мок-*, *мак-* во македонската топонимија“ (К. Илиевска, IV ЈОК, Љубљана 1981).

Изгласе топономастичких апелатива *мочар*, *мочвар*, *мочвара*¹⁰, посматрано од југа, од македонских говора, прекинуте су у топонимији на територији Србије. Објашњење за то се не може пронаћи. Хоће ли се ове изгласе моћи пратити у другим говорима српске и хрватске језичке територије показаше испитивања која се буду вршила у тим говорима.

Обављена испитивања на овако великом простору наших говора нису дала чињенице које би говориле у прилог помињаних претпоставки. Као што се види — недостатак података у овој ситуацији негира теоријске опаске о могућности постојања неке хидрографске основе **вар-* која би формирала лексему *мочвара*, карактеришући је као сложеницу. Нема изгласа на основу којих би се могло говорити о разграничењу апелатива *мочар* од *мочвар*, *мочвара*. Веома изненађује апсолутна одсутност ономастичких апелатива *мочар*, *мочвар*, *мочвара* у микротопонимији велике територије Србије.

⁹ Б. Видоески, Македонската топонимија као извор за историската дијалектологија на македонскиот јазик, Четврто заседание на меѓународната комисија за словенска ономастика, Скопје 1971.

¹⁰ За овај рад је прегледан и материјал из студије коју је написао Jürgen Udolph, Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen, Heidelberg 1979.

Уместо закључка цитираћемо текст Ф. Безлаја уз одредницу *močvirje*: „... vendar tvorba ni vedno jasna; za oblike z -v- domneva Skok, II 449, da so naslonjene na *lokva*...“ (Etimološki slovar Slovenskega jezika K—O, Ljubljana 1982), сматрајући да лексему *мочвара* треба посматрати као изведсну реч, а не као сложеницу.

Ако би смо хтели да бранимо тезу о двочланости апелатива рекли би: вероватно су ови апелативи из неких разлога затрти у микро-топонимији, а стара хидрографска основа *вар-, коју садрже хидроними руског терена и других, ишчезла много пре. Тада бисмо се сасвим лаички запитали зашто до такве контаминације у апелативу није дошло у словенским језицима који и данас имају вар- у хидронимији¹¹.

ПРИЛОГ

а) Списак села из радова штампаних у Ономатолошким прилозима из којих сам користила материјал:

околина Трговишта: Бабина Пољана, Барбаце, Владовце, Голочевце, Горновац, Г. и Д. Трница, Г. и Д. Стајевац, Дејанце, Думбија, Ђерекарце, Зладовце, Калово, Козји Дол, Лесница, Мала Река, Марганце, Мездраја, Нови Глог, Ново Село, Петровац, Пролесје, Радовинца, Рајчевце, Сурлица, Трговиште, Трница, Црвени Град, Црна Река, Црноце, Шанице, Шапранце, Широка Планина, Шумата.

источни део Метохијског Подгора: Суви Лукавац, Верих, Нови Верих, Ковраге, Драгољевац, Дубрава, Бело Поље, Сушица, Ракош, Синаје, Мојстир, Жаково, Учка, Црколез, Суво Грло x 2, Бања, Рудник.

средњи део Метохијског Подгора: Љубожда, Црнце, Исток, Доњи Исток, Пригора, Мужевине, Бегов Лукавац, Добруша, Прекале, Ђураковац, Томанце, Србобран.

западни део Метохијског Подгора: Љевоша, Црни Врх, Брестовик, Сига, Ново Село, Радавац, Дубово, Количане, Мало Дубово, Бањица, Бања, Орно Брдо, Љубово, Црни Луг.

Прекооруље, I део: Млечане, Кијево, Чабић, Велики Ђурђевић, Гребник, Долац, Дрсник.

II део: Берково, Бича, Грабац, Злокућане, Клиповац, Лесковац, М. Ђурђевић, Реновац, Штупељ, Дреловчић, Душевић, Јеловац, Јошаница, Клина, Пограђе.

порече Кујавче: Белица, Крњина, Тучеп, Осојане, Пољане, Шаљиновица, Жач, Кош.

Јужна Метохија: Чифлак, Братотин, Ратковац, Геца, Зрзе, Бела Црква, Брњача, В. Хоча, Зочиште, Опгеруша, Ретимље, Ораковац, В. и М. Круша, Зојић, Г. и Д. Србица, Смаћ, Новакс, Петрово Село, Љутоглав, Шиницадија, Кориша, Љубижда.

село Банов До (*Звечан*)

село Гајтан (*сорњи ток реке Јабланице*)

село Милошево (*Велико Поморавље*).

б) Списак села из радова штампаних у Прилозима проучавању језика, Нови Сад: *села из Баната*: Тараш, Перлез, Меленце, Кумани, Дупљаја, Остојићево, Јасеново, Мокрин, Загајица.

села из Срема: Беркасово, Врдник, Сремски Карловци, Јарак, Шашинци, Краљевци, Добринци.

села из Бачке: Турија, Србобран, Бачко Градиште.

¹¹ Овај рад је прочитан на I Југославенском знанственом скупу о етимологији, одржаном 4—5. VI 1987. год. у Загребу.

област Топлице: Блажево, Бело Поље, Бозољин, Боранице, Витоше, Равниште, Рађинце, Г. и Д. Левиће, Градац, Ђерекаре, Жарево, Иричићи, Кнежево, Ковизле, Судимља, Чокотар, Шошићи, Домишљевина.

околина Ниша: Белотинце, Врело, Г. Врежина, Г. Међурово, Д. Топоница, Кнежица, Малча, Пишка Бања, Палиграце, Просек, Чамурлија, Јасеновик.

Блаце и околина: Међухана, Претрешња, Гргуре, Јошаница, Врбовац, Више Село, Ђуревац, Алабана, Пребреза, Криваја, Суваја, Стубал, Попова, Трбуње.

слив Црне реке (Тимок): Николичево, Грљан, Лубница, Рготина, Вратарница, В. Извор, Метовница, Прлига, Халово, Заграђе, Подгорац, Слатина, Бучје, Гамзиград, Грлиште, Шљивар, Кривељ, Оштрељ, Вражогрици, Брестовац, Звездан, Бачевина, Трнавац, Ласово, Г. и Д. Бела Река, Боговина, Бољевац, Бор, Лесковац, Градсково, Трнавац.

област Доња Јасеница: Азања, Баничина, Стојачак, Бачинац, Башин, Влашки До, Водице, Глибовац, Голобок, Грчац, Кусадак, Мала Плана, Мраморац, Придворница, Ратар, Селевац, Смедеревска Паланка, Церовац.

слив Кленичке реке (Врањска котлина): Лукарце, Претина, Доњи Старац, Спанчевац, Куштица, Баралевац, Сејаце, Мало Русце, М. Буштрање, Брњаре, Кленике, Св. Петка, Дрежнице, Трејак, Клиновац, Кршевица, Жбевац.

Пољаница: Дреновац, Добрејанце, Секирје, Смиловић, Урманица, Ушевце, Станце, Рождаце, Драгобужде, Влазе, Големо Село, Градња, Крушева Глава, Стрешак, Мијаковце, Тумба, Студена, Лалнице, Мијовце, Остра Глава, Дупељево, Трстена.

слив Бањске реке (Врањска котлина): Бабина Пољана, Црни Врх, Стари Глог, Сливница, Корбул, Првонск, Стара Брезовица, Длга Лука, Изамно, Врањска Бања.

Иногосте: Костомлатница, Српски Дол, Солачка Сена, Јагњило, Брестово, Равна Река, Кацапун, Лепенница.

Прешевска Црна Гора: Трнавска Река, Трнава, Норча, Прешево, Ораовица, Рајнице, Грамада, Несалце, Осларе, Левосоје (из рада М. Златановића, Врањски гласник 19, Врање 1986).

село Босуа (Шумадија).

село Брлог (слив Дојкиначке реке).

села Струганица и Обличка Сена (Врањска котлина).

в) Љубазношћу колеге С. Стијовића користила сам топономастичку грађу Ономастичког одбора САНУ. Прегледала сам теренски материјал из 135 села.

околина Беле Паланке: Мокра, Црнче, Топоница, Пајез, Ново Село, Оревац, Сливовик, Космовац, Дивљана, Бабин Кал, Дољна Коритница, Бежиште, Кременица, Ланиште, Козја, Градиште, Клисура, Витановац, Горња Коритница.

општина Плужине: Плужине, Пољана, Зукља, Криводо, Брљево, Будањ, Милошевићи, Горња Брезна, Суводо, Доња Брезна, Погприсоје, Дуба, Доње Рудинице, Горње Рудинице, Бојово Поље, Стабна, Ковачи, Јасен, Суво Поље, Осојни Орах, Мратинье, Седлари, Пољана, Смиријечно, Забрђе, Столац, Буковац, Горанско, Стубица.

општина Ваљево: Пауне, Петница, Клинци, Жабари.

општина Млиница: Крчмар, Осјеченица, Голубац, Мратинић, Бријежђе, Г. Лајковац.

општина Пирот: Извор, Бериловац, Нишор, Топли До, Рудинье, Темска, Ореовица, Засковци, Росомач, В. и М. Лукања, Копривштица, Чиниглавци, Планиница, Срећковац, Обреновац, Градиште, Крупац, Јовановац, Басара, Велико Село.

општина Ниш: Церје, Каменица.

општина Власотинце: Борин Дол.

општина Лесковац: Манојловце, Богојевце, Навалин, Брејановце, Чифлук Разгојнски.

општина Косовска Митровица: Сендо, Валач, Мали Звечан, Матица, Банов До, Суви До, Витковац, Мало Рударе, Зупче, Жеровница, Велико Рударе, Србовац, Дољани, Грабовац, Корње.

- општина Пожега*: Прилипац, Мађер, Дражиновићи.
општина Пријелоље: Јабuka.
општина Ивањица: Брезова.
општина Пећ: Пашино Село, Плављене, Сврке, Набрђе, Накло.
општина Сува Река: Муштушите, Поповљане, Мовљане, Топличане, Широко, Дворане, Сопино, Деловце.
општина Клина: Дреновац, Зајмово, Д. Петрич, Јабланица, Будисавци.
општина Урошевац: Д. Битиња, Драјковац, Вича, Г. Битиња, Јажнице.

Резюме

Звездана Павловић

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ОНОМАСТИЧЕСКИЕ ПАРАЛЕЛИ, ПРОИЗВЕДЕННЫЕ ИЗ КОРНЯ *maq-*

На основании объемного лексического и ономастического материала, автор попытался показать несостоятельность мнения о существовании некой гидронимической основы **var-*, участвующей в формировании апеллятива *мочвара*. Автор установил, что в Сербии не существуют топономастические апеллятивы *мочар*, *мочвар* и *мочвара* и что нет топонимов, произведенных от них, чем прерывается изоглосса, существующая в македонских говорах.